

Proč „nádeníci Efraima“? Několik poznámek k interpretaci Iz 28,1.3 v LXX*

Gabriela Ivana Vlková

Kap. 28 knihy Izajáš je obtížná. Dochovaný hebrejský Masoretský text (MT) není místy jednoznačný. Ani řecká verze této kapitoly v Septuagintě nepatří k snadno interpretovatelným textům. U mnoha veršů není jasný jejich vztah k hebrejské předloze, o níž odborníci předpokládají, že se v případě knihy Izajáš od MT výrazně nelišila.¹ Větší obtíže lze zaznamenat zejména od v. 6.² U úvodních veršů kapitoly, byť se od MT obsahově liší, je snadnější odhadnout, co četl překladatel ve své předloze, přesto i ony mohou vzbudit některé otázky.

Hebrejský text a jeho překlad:

(1) Běda, majestátné koruně opilců Efrajima! A vadnoucímu květu, jeho vznešené nádheře, který je na vrcholku úrodného údolí! Jsou srazeni vínem.

(2) Hle, silného a mocného má Pánovník; jako příval krupobití, jako ničící bouři, jako příval mocných vod, které zaplavují, [ho]

הַי עֲסַתְרַת גְּאוֹת
וְצִיץ שְׂכָרֵי אֶפְרַיִם
נִבֵּל צִבִּי תִפְאֶרְתּוֹ
רֹאשׁ גִּיא אֲשֶׁר עַל
שְׂמִנִים הַלְוִיִּם

הִנֵּה חֹזֶק וְאַמִּץ
לְאֲדֹנֵי כֹזֶם בָּרָד
כֹּזֶם שֶׁעַר קֶטֶב
מִיָּם כְּבִירִים
שִׁטְפִּים הֵנִיחַ
לְאַרְץ בֵּיד

Řecký text a jeho překlad:

οὐαὶ τῷ στεφάνῳ
τῆς ὕβρεως οἱ μισ-
θωτοὶ Εφραιμ τὸ
ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν
ἐκ τῆς δόξης ἐπὶ
τῆς κορυφῆς τοῦ
ὄρους τοῦ παχέος
οἱ μεθύοντες ἀνευ
οἴνου

ἰδοὺ ἰσχυρὸν καὶ
σκληρὸν ὁ θυμὸς
κυρίου ὡς χάλαζα
καταφερομένη οὐκ
ἔχουσα σκέπην βίᾳ
καταφερομένη ὡς
ὑδατος πολὺ πλη-

Běda, pyšné koruně!
Nádeníci Efrajima!
Květu, který spadl
ze slávy na vrchol-
ku opulentní hory!
Opíjející se bez vína!

Hle, [cosi] silné
a tvrdé, Pánovo roz-
hořčení, jako řítící
se krupobití, před
nímž není ochra-
ny, silou se řítí, jak
velké množství vod

* Tento příspěvek byl vypracován v rámci projektu *Historie a interpretace bible* Grantové agentury České republiky (P401/12/G168).

¹ Viz A. VAN DER KOOIJ, „Isaiah in the Septuagint,” in *Writing and Reading the Scroll of Isaiah: Studies of an Interpretative Tradition. Volume II.*, ed. C. C. Broyles – C. A. Evans, Leiden: Brill, 1997, s. 517.

² Např. R. R. OTTLEY, *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Codex Alexandrinus)*, sv. 1, London: Clay, 1904, s. 52, klasifikuje rozdíly MT a LXX, přitom mezi „passages that differ considerably“ řadí z kap. 28 až v. 6–9 a 27–29.

spustí k zemi [svou]
rukou.

(3) Nohama bude
pošlapána majestá-
ná koruna opilců
Efraima.

(4) A vadnoucí květ
jeho vznešené nád-
hery, který [leží] na
vrcholku úrodného
údolí, bude jako
raný fík před létem,
jehož ten, kdo se
dívá, uvidí [a] jen co
ho má v dlani, zhltn-
e ho.

(5) V onen den se
Hospodin Zástupů
stane vznešenou ko-
runou a nádherným
věncem pro zbytek
svého lidu.

(6) A duchem sou-
du tomu, kdo usedá
na soudu i udatnos-
tí těch, kdo vracejí
boj k bráně.

ברגלים תרמסנה
עטרת גאון
שכורי אפרים

והיתה ציצת נבל
צבי תפארתו אשר
ראש גיא על
ככורה שמנים
בטרם קיץ אשר
יראה הראה אותה
בעודה בכפו
יבלענה

ביום ההוא יהיה
יהוה צבאות
לעטרת צבי
ולצפירת תפארה
לשאר עמו

ולרוח משפט
ליושב על המשפט
ולגבורה משיבי
מלחמה שעה

θους σύρον χώραν
τῇ γῇ ποιήσει ἀνά-
παυσιν ταῖς χερσίν

καὶ τοῖς ποσὶν
καταπατηθήσεται
ὁ στέφανος τῆς
ὕβρεως οἱ μισθωτοὶ
τοῦ Εφραϊμ

καὶ ἔσται τὸ ἄνθος
τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλ-
πίδος τῆς δόξης ἐπ’
ἄκρου τοῦ ὄρους
τοῦ ὑψηλοῦ ὡς
πρόδρομος σύκου
ὁ ἰδὼν αὐτὸ πρὶν ἢ
εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ
λαβεῖν θελήσει αὐ-
τὸ καταπιεῖν

τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ
ἔσται κύριος σαβα-
ωθ ὁ στέφανος τῆς
ἐλπίδος ὁ πλακεῖς
τῆς δόξης τῷ κατα-
λειφθέντῳ μου λαῷ

καταλειφθήσονται
ἐπὶ πνεύματι κρι-
σεως ἐπὶ κρίσιν
καὶ ἰσχὺν καλύων
ἀνελεῖν

odplavující půdu,
dá [na] zemi spoči-
nutí rukám

a nohám. A bude
pošlapána pyšná
koruna, nádeníci
Efrajima.

A květ, který spadl
ze slavné naděje,
bude na vrcholku
vysoké hory jako
nedozrálý fík, kdo
ho uvidí, bude ho
chtít zhltnout dřívě,
než ho vezme do
ruky.

Onoho dne Pán Sa-
baóth bude koru-
nou naděje, věncem
slávy zbytku mého
lidu.

Pod duchem soudu
budou ponechání
soudu a síle; nedo-
volí je zabít.

Toto pojednání se chce zamýšlet konkrétně nad tím, proč se v řeckém textu Iz 28,1.3 objevují *nádeníci Efraima* (οἱ μισθωτοὶ [τοῦ] Εφραϊμ), zatímco MT zmiňuje *opilce Efraima* (v. 1: שְׁכָרִי אֶפְרַיִם; v. 3 *scriptio plena*: שְׁכָרִי אֶפְרַיִם).

Odpověď je na jednu stránku až banálně jednoduchá: Nevokalizované שכר umožňuje četbu slova odvozeného od שָׁכַר (*být opilý*) stejně jako שָׁכַר (*najmout*). Zatímco MT zde vokalizuje a čte st. cs. pl. שָׁכַר (*opilý/opilec*),³ LXX preferuje četbu st. cs. pl. שְׁכָרִי (*najatý/nádeník*). Prohození kořenů je možné. Svědčí o tom záměna v opačném směru v Iz 7,20: zatímco dle vokalizace MT je asyrský král přirovnán k břitvě, která je *najatá*

³ Též 1QIsa^a, o čemž svědčí *scriptio plena* שכורי v obou verších.

(שכירה),⁴ dle LXX je *opojená* (ptc. pf. pas. μεθύσκαω), tedy řecký překladatel četl v Iz 7,20 tvar odvozený od שכר (*být opilý*).

Překladovou volbou *nádeníci* se LXX v Iz 28,1.3 ve své interpretaci ubírá jinou cestou než ostatní starověké textové verze (o *opilcích Efraima* hovoří Vulgáta, Pešita, taktéž převod Targumu רבא דישראל *pošetilý vládce Izraele* vychází spíše z motivu *opilého* než *najatého*). Ale proč, když motiv opilosti jinak v kap. 28 dominuje, zvláště ve v. 7?⁵ Dokonce ve v. 1 jsou v řeckém textu paralelně k *nádeníkům* zmíněni *opilí*, byť je specifikováno, že *bez vína* (οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου).⁶ V daném kontextu se jeví mnohem snadnější uvažovat o opilých než o nádenících. Proč se zde tedy řecký překladatel rozhodl tak překvapivě pro volbu, kterou na jiných místech nepreferuje (viz 7,20)?

1. PŘEHLED DISKUSE OHLEDNĚ PŘEVODU Iz 28,1.3 v SEPTUAGINTĚ

Pokusme se zmapovat, zda a nakolik tato otázka trápila či trápí „klasiky“ badání v oblasti řecké verze knihy Izajáš (LXX-Iz) i současné badatele. Postupovat budeme chronologicky a omezíme se na periodu od začátku 20. století.

Ottley v prvním svazku své edice textu LXX-Iz dle Alexandrijského kodexu z r. 1904⁷ uvádí synopticky anglické překlady MT i LXX. V poznámce na konci s. 165 přitom o rozdílu obou verzí v Iz 28,1.3 stručně konstatuje (i s poukazem na podobný jev v Iz 7,20): „nádeníci: kořen se liší od ‚opilců‘ jen v ך místo ך; srov. vii. 20“.⁸ V druhém svazku pak představuje za přetištěným řeckým textem i další typ poznámek a v rámci těchto „notes“ na s. 237 zopakuje to, co uvedl již dříve, navíc jen komentuje pověst Efraimců (s odvoláním na jiné prorocké knihy):

⁴ Rovněž dle 1QIsa^a: שכירה *scriptio plena*.

⁵ MT: „... וְגַם־אֵלֶּה בִּין שָׁגוּ וּבְשָׁכָר תָּעוּ כְּהֵן וְנָבִיא שָׁגוּ בְשָׁכָר וּבְלֵעוּ מִדְּמֵי תַעֲוֵי מִדְּהֶשֶׁכָּר (Také tito jsou zmateni vínem, opojným nápojem jsou popleteni. Kněz i prorok jsou zmateni opojným nápojem, jsou pohlčeni vínem, jsou popleteni od opojného nápoje ...); LXX: οὗτοι γὰρ οἶνω πεπλανημένοι εἰσὶν ἐπλανήθησαν διὰ τὸ σικερα ἱερεὺς καὶ προφήτης ἐξέστησαν διὰ τὸν οἶνον ἐσείσθησαν ἀπὸ τῆς μέθης τοῦ σικερα ἐπλανήθησαν ... (Tito jsou totiž zmateni vínem, byli zmateni opojným nápojem; kněz i prorok jsou kvůli vínu mimo sebe, zakymáceli se kvůli opilosti opojným nápojem ...).

⁶ V MT bez negace: הָלֹמִי יָן (dosl. *ti, kdo sražení vínem*).

⁷ Viz pozn. 2.

⁸ Ang. originál: „Hirelings: root differs from ‚drunkards‘ only by ך for ך; cf. vii. 20“.

μισθωτοι] שכרי, nádeníci' čteno za שכרי, opilci.' Srov. 7,20. Efrajimci měli špatnou reputaci kvůli nadměrnému pití: viz Oz 7,5; Joel 1,5; Amos 4,1; 6,6.⁹

Není to však vysvětlení řeckého převodu, jen komentář k MT. Fisher ve své studii z r. 1930, která je rovněž považována za důležitý příspěvek v oblasti bádání LXX-Iz,¹⁰ se veršům 28,1.3 nevěnuje (viz rejstřík na s. 96). Také Ziegler ještě před vydáním své edice LXX-Iz publikoval v r. 1934 významnou monografii,¹¹ v níž popsal řadu jevů typických pro překlad LXX-Iz, výše zmíněný problém veršů 28,1.3 však ani jeho nezaujal, nekomentuje ho (viz rejstřík na s. 218 a příslušné odkazy).

Zieglerova edice LXX-Iz z r. 1939¹² obsahuje dvojí kritický aparát. První se týká samotných variant dochovaných textů LXX-Iz, druhý dochovaných svědectví o čtení mladších hexaplárních překladů. V prvním aparátu neuvádí žádnou variantu, která by pro LXX doložila jiné čtení než *nádeníci* (μισθωτοι). V hexaplárním aparátu zmíní, že všechny tři mladší překlady (Aquila, Symmachos i Theodotion) zde uváděly slovo *opili* (μεθυσοντες dle rukopisu 86; *ebrii* dle svědectví Jeronýma). V úvodu edice, kde Ziegler zmiňuje některé jevy typické pro LXX-Iz, problém 28,1.3 nediskutuje.

Ani Seeligmann ve svém známém pojednání o LXX-Iz z r. 1948¹³ převodu *nádeníci* v 28,1.3 nevěnuje pozornost. Das Neves ve svém spise z r. 1973¹⁴ si veršů 28,1.3 všímá, ne však problému převodu שכרי אפרים (viz rejstřík na s. 326 a příslušné odkazy). Pozornost si zaslouží Troxelova monografie z r. 2008, protože jedna z jejích posledních kapitol je věnována právě LXX-Iz 28 s úmyslem ukázat čtenáři na rozsáhlejší perikopě, jak si autor představuje přístup badatele k rozboru septuagintní

⁹ Ang. originál: „μισθωτοι] שכרי, hirelings' read for שכרי, drunkards.' Cf. vii. 20. The Ephraimites had a bad reputation for hard drinking: see Hos. vii. 5, Joel i. 5, Amos iv. 1, vi. 6“.

¹⁰ J. FISCHER, *In welcher Schrift lag das Buch Isaías den LXX vor? Eine textkritische Studie*, Giessen, Töpelmann, 1930.

¹¹ J. ZIEGLER, *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaías*, Alttestamentliche Abhandlungen XII,3, Münster: Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1934.

¹² J. ZIEGLER, *Septuaginta Vetus Testamentum graecum*, sv. 14: *Isaías*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1939 (3. vydání 1983).

¹³ I. L. SEELIGMANN, *Septuagint Version of Isaiah: A Discussion of Its Problems*, Mededeelingen en verhandelungen van der Vooraziatisch-Egyptisch Gezelschap "Ex Oriente Lux" 9, Leiden: Brill, 1948.

¹⁴ J. J. C. M. DAS NEVES, *A Teologia da Tradução Grega dos Setenta no Livro de Isaías (cap. 24 de Isaías)*, Coimbra, 1973.

verze knihy Izajáš, tedy jak aplikovat to, co nastínil v předchozích kapitolách své knihy.¹⁵ Troxelův přístup podrobil tvrdé kritice A. Pietersma.¹⁶ Přesto se podívejme, nakolik se Troxel dotkne otázky převodu slova v 28,1.3. Můžeme konstatovat, že explicitně nikoli. Přisuzuje však vážnost tomu, že paralelní označení nádeníků Efraima ve v. 1 je *opilí bez vína* (v MT *sražení vínem*, viz pozn. 7 výše). K tomu si Troxel všímá v. 7, kde stojí: *to je přelud* (tak jeho překlad slov τούτ' ἔστι φάσμα).¹⁷ Troxel to považuje za překladatelův pokus zdůraznit, že v. 1–7 se netýkají skutečné opilosti, nýbrž mají být vnímány jako metafora. Ani Troxel však v rámci svého nepřiliš uspořádaného výkladu nenabídne víc k vysvětlení problému nádeníků ve v. 1.3. Má snad jeho argumentaci čtenář rozumět tak, že se překladatel slovu *opilci* vyhnul a místo toho upřednostnil slovo *nádeníci*, protože ve v. 1–7 nejde, dle překladatele LXX, o skutečnou opilost, nýbrž metaforu? Ale to, samo o sobě, smysl také nedává, protože motiv opilosti v těchto verších řecký text stejně zmíní. Ostatně ani MT nemusí popisovat doslovnou opilost, ale použít ji jako metaforu pro vyjádření zmatenosti a špatné orientace v dané situaci.¹⁸

Komentář k překladu *Septuaginta Deutsch* na tomto místě zmíní (kromě konstatování o záměně ψ a ϑ), že *nádeníky Efrajima* jsou míněni „nelegitimní vůdci lidu“, a doporučí srovnání s LXX-Iz 22,17.21.¹⁹ Srovnání může potvrdit, že kritika 28,1–6 se obrací k vůdcům, protože ve 28,1.3 je řeč o *pyšné koruně* (ὁ στέφανος τῆς ὕβρεως) a *koruna/věvec* (στέφανος) je dle LXX-Iz 22,17.21 odznak moci. V LXX-Iz 22,17 (v číslování Rahlfsa-

¹⁵ Viz R. TROXEL, *LXX-Isaiah as Translation and Interpretation: The Strategies of the Translator of the Septuagint of Isaiah*, JSJSup 124, Leiden: Brill, 2008, s. 247–286.

¹⁶ Viz A. PIETERSMA, „A Panel Presentation on Ronald Troxel's LXX-Isaiah,“ in *A Question of Methodology: Collected Essays on the Septuagint*, Biblical Tools and Studies 14, Leuven: Peeters, 2013, s. 339–358 (předneseno na Annual Meeting of the Society of Biblical Literature, Boston Nov. 23, 2008).

¹⁷ Slova τούτ' ἔστι φάσμα neodpovídají zcela tomu, co stojí na tomto místě v MT. Závěr samotného MT není příliš jasný: שְׁנֵי בָרָאָה פָּקוּ פְּלִילִיָּה (snad to lze přeložit: *jsou zmateni při vidění, klopýtají při uvažování*). Poslední slovo je ovšem hapax legomenon. Překladatel LXX převáděl jen to, co odpovídá heb. שְׁנֵי בָרָאָה (*jsou zmateni při vidění*), přitom mohl číst v בראה něco podobného jako בְּרִיאָה v Nu 16,30 (*výplod myslí*, odtud φάσμα, *přízrak/přelud*).

¹⁸ Srov. G. I. VLKOVÁ, „Žvást na žvást? Interpretace Iz 28,10.13 v kontextu knihy proroka Izaiáše,“ *Studia theologica* 6, č. 3 (2004): 7–8.

¹⁹ „Tagelöhner Ephraims: Statt שְׁכָר (MT »betrunken« setz die LXX hier und in V. 3 שכיר voraus. Gemeint sind illegitime Leiter des Volkes; vgl. στέφανος »Krone« in 22,17.21“ (srov. M. KARRER – W. KRAUS [ed.], *Septuaginta Deutsch: Erläuterungen und Kommentare*, sv. II, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2011, s. 2574).

vy edice LXX i část v. 18) totiž Hospodin odjímá moc Somnovi (Σομνας; v MT שֹׁמֵן *Šebna*), jednomu z dvořanů krále Chizkijáše slovy: „Neboť hle, Pán Sabaóth tě odvrhne a odstraní muže. A odebere ti tvé roucho a tvou slovnatnou korunu (τὸν στέφανόν σου τὸν ἑνδοξον)“, dle 22,21 pak tuto korunu svěří jinému dvořanu, Eliakímovi (Ελιακιμ): „A obléknu ho do tvého roucha a dám mu tvou korunu (καὶ τὸν στέφανόν σου δώσω αὐτῷ). A tvou moc a úřad vložím do jeho rukou.“ Ze srovnání kapitol 22 a 28 lze doložit jen to, že výrok na začátku kap. 28 se vztahuje k vůdcům. Z jakého důvodu by však měli být považováni za nelegitimní, potažmo proto označeni za *nádeníky*? Přímo v kap. 28 tomu nic dalšího nenasměruje.

Zdá se tedy, že otázku *nájemníků Efrajima* v LXX-Iz 28,1,3 badatelé příliš neřešili.²⁰ Snad jen *Septuaginta Deutsch* naznačuje, že LXX mohl považovat vládce za nelegitimní, ale víc to nerozebírá. Jak dále postupovat, chceme-li si na tuto otázku odpovědět? Užitečným se jeví:

- Prozkoumat důležitost užití motivu opilosti a najímání napříč Iz (MT i LXX).

- Zjistit, jakou roli hraje v LXX-Iz Efraim, aby se o něm mohlo tvrdit, že je opilý či najatý.

Až na základě takového přezkoumání bude možné lépe posoudit důvody překladatelovy volby.

2. OPILOST U IZAJÁŠE

Zaměříme se nejprve na jednotlivé lexémy vyjadřující opilost v MT a na to, jak je LXX-Iz převádí.

Iz 28,1 i 28,3 uvádí adj. שָׁכָר (*opilý*). V knize Izajáš se toto slovo objeví ještě v 19,14 a v 24,20.²¹ Kromě kap. 28 je tento výraz na ostatních mís-

²⁰ Standardně bývá opakováno pouze to, že převod LXX je dán záměnou ש a שׁ (např. F. Wutz, „Abweichende Vokalisationüberlieferung im hebr. Text“, in *BZ* [1933], s. 12). Problém nezaújal, nakolik je mi známo, ani další odborníky, kteří se v nedávných desetiletích studiu LXX-Iz výrazněji věnovali (A. van der Kooij, J. Koenig, P. Le Moigne, M. N. van der Meer, M. van der Vorm-Croughs, R. de Sousa atd.).

²¹ Čtyři výskyty u Izajáše z celkových 13 v celém MT činí z Izajáše knihu, ve které se toto slovo vyskytuje nejčastěji (jinak 2krát v 1 Sam; 2krát v 1 Král; po jednom výskytu v Job, Žl, Př, Jer, Jl).

tech převeden jako ptc. μεθύων (*opilý/pijan*).²² Příbuzné sloveso שָׁכַר (*opíjet se*) použije kniha Izajáš třikrát.²³ Iz 29,9 kritizuje ty, kdo jsou opilí, ale ne vínem (שָׁכַרוּ וְלֹא-יִינּוּ). LXX lexém rozpozná, i když nepřevádí slovesem, ale volně pomocí substantiva σίκερα (*opojný nápoj*). V Iz 49,26 je sloveso שָׁכַר přeloženo standardně slovesem μεθύω (*opíjet se*). Konečně v Iz 63,6, kde sám Hospodin mluví o svém hněvu jako o opojení, LXX převádí pomocí zjednodušující parafráze, není však důvod domnívat se, že by motiv opojení překladatel nerozpoznal, pouze se (jak je jeho zvykem) vyhýbá pohoršlivému antropomorfismu ve vztahu k Bohu a vyjádří skutečnost jeho hněvu bez užití metafory.²⁴

Osmkrát zmíní Iz substantivum שָׁכַר (*opojný nápoj*).²⁵ LXX to jasně rozeznává a převádí jako σίκερα (5,11.22; 24,9; 28,7 [tris]²⁶; 29,9; 56,12 [LXX minus]).²⁷ Poslední lexém kořene שָׁכַר užitý v knize Izajáš je adj. שָׁכָר. Jde o *hapax legomenon* užitě ve tvaru feminina v 51,21, kde je žena Jeruzalém nazvána שָׁכַר וְלֹא מִיָּין (*opilá, ale ne od vína*). LXX překládá věrně: μεθύουσα οὐκ ἀπὸ οἴνου (*opojená, ne od vína*).²⁸

Některé další hebrejské pojmy mohou váhu tématu opilosti či opojení u Izajáše do jisté míry umocnit. Kromě 14krát zmíněného substantiva יַיִן (*víno*), z toho 10krát v souvislosti s opíjením či opojením v negativním smyslu (5,11.12.22; 22,13; 28,1.7 [bis]; 29,9; 51,21; 56,12),²⁹ i slova odvozená od kořene יָרַח (*napojit/opojit*): tvar příslušného slovesa je užit pro vyjádření takřka extatického opojení Hospodinova meče v 34,5 a také v 34,7

²² I jiné biblické knihy převádějí שָׁכַר pomocí tvarů slovesa μεθύω (*opíjet se*) či adjektivem μεθύσος (*opilý*). Výjimkou je Jer 23,9. Tam LXX čte nejspíš tvar slovesa שָׁבַר (*rozbit*), když překládá συντετριμμένος.

²³ V celém MT se vyskytuje 18krát, častěji než u Iz pouze u Jer (5krát).

²⁴ Některé rukopisy ovlivněné hexaplární recenzí na tomto místě sloveso μεθύσκαω (*opít*) zmiňují.

²⁵ V MT jde o termín relativně frekventovaný (23krát). U Iz se objevuje nejčastěji.

²⁶ Pro vyloučení nadměrného opakování téhož slova je ovšem jednou převedeno jako οἶνος (*víno*).

²⁷ Také pro ostatních 15 výskytů שָׁכַר v MT platí, že tento heb. výraz je do řečtiny nejčastěji převáděn jako σίκερα (9krát). V menší míře pomocí jiných termínů souvisejících s pitím (2krát μέθυσμα, též *opojný nápoj*; 2krát μέθη, *opilost*; 1krát οἶνος, *víno*; 1krát tvarem slovesa πίνω, *pít*).

²⁸ Někteří badatelé se domnívají, že tento verš měl vliv na vsazení negace ἀνευ οἴνου (bez vína) do LXX-Iz 28,1 (srov. *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare*, II., s. 2574).

²⁹ V ostatních případech je *víno* znamením hojnosti a radosti: 16,10; 24,9.11; 55,1. Stejně tak slovo מוֹשֵׁי (*mošt*) zmíněné 4krát (24,7; 36,17; 62,8; 65,8) a v LXX překládané jako οἶνος (*víno*), jen v 65,8 jako βόβυξ (*bobule*).

je řeč o zemi, která je *zpitá/opojena* krví (na obou místech LXX převádí slovesem μεθύσκω, *opojit*).³⁰ Konečně i poměrně vzácný kořen סבא je na dvou místech spojen s opíjením či alkoholickým nápojem (ni v 56,12 či *hapax legomenon* סבא, snad nějaký druh alkoholického nápoje, v 1,22).

Pojmům souvisejícím s opilostí, opojením a opojnými nápoji je tedy v hebrejském textu Izajáše věnovaná značná pozornost. Nepočítáme-li Hospodinovo opojení (34,5; 63,6), opojení země krví (34,7; 49,26) či opojení ve smyslu pozitivního občerstvení (43,24 55,10; 58,11), jde o kritiku nemístného pití (5,11.22; 22,12–13; 56,12) či užití metafor pro vyjádření ztráty orientace (19,14; 24,20; 29,9; 51,21). Kritika veršů 28,1.3.7 patří do jedné z dvou posledně zmíněných kategorií, do které přesně, v tom se názorové pozice různých badatelů liší.

Nahlédneme-li problém opilosti či opojení z perspektivy LXX a všimáme si sloves μεθύω, μεθύσκω, substantiva οἶκος, popř. οἶνος, pak jim jako předloha odpovídají uvedené hebrejské lexémy, a to právě ve výše zmíněných verších. Navíc však v LXX můžeme počítat též s Iz 7,20, kde je řeč o *opilé* břitvě (místo *najaté* dle MT). Zřejmě je možné připočíst i Iz 19,10, neboť LXX zde hovoří o těch, kdo *vyrábějí pivo* (οἱ τὸν ζυθὸν ποιοῦντες), zatímco dle MT se jedná o ty, kdo *pracují za mzdu* (עֲשֵׂי שֶֿׁכָּר).³¹ Rovněž zde překladatel při četbě nevokalizovaného שֶֿׁכָּר vnímal kořen שֶֿׁכָּר (předpokládal, že se jedná o nějaký alkoholický nápoj), nikoli שֶֿׁכָּר.

LXX tedy nikde jinde „neselže“, má-li rozpoznat slova odvozená od kořene שֶֿׁכָּר. Navíc na dvou místech (7,20 a 19,10) tento kořen oproti MT (שֶֿׁכָּר) ještě upřednostní. Jen v 28,1.3 volí překvapivě význam *najatý/náde-ník* (μισθωτός).

3. NAJÍMÁNÍ U IZAJÁŠE

Je i najímání srovnatelně výrazným motivem knihy Izajáš?

³⁰ V dalších třech výskytech slovesa הור u Izajáše jde spíš o *zavlažení/napojení* než opojení (16,9; 43,24; 55,10) a rovněž adj. הָרָה (*napojený/opojený*) je v 58,11 užito pro označení *zavlažené zahrady*.

³¹ Dlužno ovšem říci, že někteří biblisté upřednostňují i pro hebrejský text Iz 19,10 (proti vokalizaci MT) jako původní význam blízký LXX. Např. J. BLENKINSOPP, *Isaiah 1–39*, New York: Doubleday, 2000, s. 312–313.315, místo *pracující za mzdu* uvádí *brewer (sládek/pivovarník)*.

Vyjděme tentokrát z řeckého adj. μισθωτός (*nádeník/najatý*) zmíněného v 28,1.3. Na dalších dvou místech jeho výskytu v LXX-Iz (16,14; 21,16) je mu předlohou heb. substantivum שָׂכִיר (*nádeník*). Tento hebrejský termín je přitom v MT-Iz zmíněn jen v těchto dvou verších. Je rovněž vhodné si všimnout, že v obou případech se pozornost veršů nesoustřeďuje na nádenictví jako takové, jde spíš o porovnání časových údajů: sláva Moábu (16,14) či Kedaru (21,16) má skončit či být zlehčena do několika let (tři či jednoho), a ta jsou poměřována jako *léta nádeníka* (שָׂכִיר שָׁנָה).

Jak je tomu s příbuznými hebrejskými lexémy? Sloveso שָׁכַר najdeme jen v 46,6: výsměch modlám tu provází tvrzení, že pro jejich zhotovení je třeba si *najmout* (שָׁכַר; řec. μισθώω) zlatníka. Substantivum שָׂכָר (*odměna/mzda*) se v knize Izajáš vyskytuje ve dvou verších, oba jsou pozitivně laděny a zmiňují *odměnu* (LXX překládá μισθός), kterou s sebou přináší Hospodin (40,10; 62,11). V 19,10 je snad užito jiné synonymum téhož kořene: שָׂכָר, když je řeč o údělu těch, kdo pracují *za mzdu* (עָשִׂי שָׂכָר; ovšem v LXX, jak již bylo uvedeno, jde o výrobce *píva*).³²

Další synonymum ve významu *mzda* najdeme v Iz 23,17–18: אֶתְנֶן (LXX překládá μισθός) je označení pro nevěstčí *mzdu* Týru.

Je zřejmé, že v porovnání s tématem opilosti je téma nádenictví, zejména užití kořene שָׁכַר, u Izajáše jen okrajové. Tím spíš, že v některých případech na ně ani není soustředěna vlastní pozornost a slouží spíš k porovnání časového údaje. Proto ani nepřekvapí, že LXX-Iz rozpoznává v nevolalizovaném שָׁכַר přirozeně, a dokonce častěji než MT, nějakou souvislost s pitím či opojením. Přítomnost slova *nádeníci* v řeckém textu Iz 28,1.3 v rámci perikopy, která jinak využívá motiv opojení, tedy překvapuje stále více.

4. ROLE EFRAIMA U IZAJÁŠE

Může nám snad nějak pomoci přezkoumání role Efraima (tj. Izraelského království, severního souseda Judska) v knize Izajáš. Měl překladatel LXX důvod považovat představitele Efraima z nějakého důvodu za *najaté*?

³² Srov. ovšem pozn. 31 a možnost, že i zde šlo původně o kořen שָׁכַר. Substantivum volalizované jako שָׂכָר je totiž vzácné, kromě Iz 19,10 se objeví už jen v Př 11,18 (dle LXX μισθός, *mzda/odměna*).

Hebrejskému אֶפְרַיִם (Efrajim), v MT-Iz zmíněnému 14krát, vždy odpovídá řecké Εφραϊμ, užívané ovšem jen 13krát, protože v Iz 7,5 řecký překladatel toto jméno vypouští; snad proto, že se v okolních verších příliš často opakuje. V LXX-Iz 7,2.8–9 je Efraim opakovaně zmiňován coby nepřítel, který spolu s Aramejci ohrožuje Judsko, ale neuspěje: Efraim i jeho hlavní město Samaří bude pokořeno (podobně se o něm vyjádří Iz 17,3). LXX-Iz 7,17 hrozí dny, které budou srovnatelné se dnem, kdy byl Efraim odňat od Judska. Iz 9,8 zase vyslovuje hrozbu Efraimovi a dopad trestu pro jeho pýchu. Následně 9,20 zmíní vzájemné nepřátelství Manasses a Efraima a jejich společné nepřátelství vůči Judsku. Naopak 11,13 vyhlíží překonání nepřátelství mezi Judskem a Efraimem. Naposledy je pak Efrajim zmíněn právě v 28,1.3. V dalších verších knihy Izajáš (MT i LXX) už Efrajim zmíněn vůbec není.

Nikde před kap. 28 tedy Efrajim není ani opilý ani najatý (jak v MT tak v LXX). Je jen bratr zrádce, který se postavil na špatnou stranu a má na to doplatit.

5. JAK MOHL UVAŽOVAT PŘEKLADATEL?

Jak bylo uvedeno hned na začátku, nevokalizované שכרי אפרים je možné přeložit jako *nádeníci Efraima* i jako *opilci Efraima*. Na základě toho, co jsme dosud nahlédli, však zkusme zvážit, jak mohl překladatel uvažovat:

1. Je možné, že jednoduše vybral jednu ze dvou možností, aniž se nad ní příliš zamýšlel? Neměl-li ve své předloze *scriptio plena* (jako je v 1QIsa^a či ve v. 3 v MT), pak volba *nádeníci*, sama o sobě, není o nic méně vhodná než *opilci*. To by ovšem připadalo v úvahu, kdyby na svém překladu pracoval mechanicky a nevnímal kontext. Je pravda, že jeho přístup k překladu se na různých místech knihy Izajáš liší. Někdy jsme svědky parafrázování, jindy až kostrbatě neřeckého převodu, kdy se dokonce zdá, že překladatel na hledání vhodného smyslu rezignoval. Pracoval snad pokaždé v jiném rozpoložení, či přistupoval s jinou pečlivostí k různým veršům? Některé z veršů Izajáše mohly být přece i ve starověku (stejně jako dnes) méně užívané, tedy se s nimi nemusel chtít příliš trápit. S jak velkým zájmem překladatele vznikala zrovna překlad kap. 28? I kdybychom však připustili menší zájem překladatele o to, aby byl jeho překlad zrovna v této části knihy co nejdokonalejší, přece jen je velmi nepravděpodobné, že by ho jako první při pohledu na slovo שכרי

napadli zrovna *nádeníci*, zvážíme-li kontext i frekventovanost motivu opilosti a najímání v knize Izajáš.

2. Další možností je, že překladatel neměl žádný zvláštní úmysl, jen snahu co nejvěrněji převést do řečtiny svou předlohu. Měl dvě možnosti. Ač se v 28,1.3 jeví pravděpodobnějšími *opilci*, přesto se záměrně rozhodl jinak. Nemusel přitom sledovat nějaký zvláštní plán a sám pro sebe dokonce nemusel mít vysvětlení, proč zrovna *nádeníci*. Jako překladatel však nechtěl, aby jedna z možností zapadla. Oslabení tématu opilosti (ať už vnímané jako metafora či doslovně) mu nemuselo vadit. Už ho je v kap. 28 beztak dost (v. 7 i paralela *וְהַלְלוּ מֵהַלְלוּ* *οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου* ve v. 1), koneckonců na jiných místech také vypouští to, co se příliš často opakuje (např. třetí zmínku o Efraimovi v 7,5).

3. Překladatel mohl vidět zvláštní význam v tom, že Efraimci jsou dle jiných veršů MT i LXX zrádci (kap. 7 aj.), *de facto* slouží jiným, a nakonec sami ztrácejí svobodu.³³ Rozuměl-li správně své hebrejské předloze a byl si vědom, že kap. 28 i její blízké okolí představují kritiku izraelské i judské politiky na sklonku 8. století, v době, kdy Efraim-Izrael skutečně, i díky svým nevhodným spojenectvím, definitivně padl, pak mu přidání motivu *nádeníků*, jejichž situace není záviděníhodná, k beztak již přítomnému motivu opilství, mohlo připadat jako celkem vhodné a obohacující.³⁴

4. Konečně nelze vyloučit, že překladatel vědomě využil možnosti přisoudit vládcům, na jejichž adresu zaznívají v úvodu Iz 28,1 slova:

³³ Je vhodné si všimnout, že Septuaginta zmiňuje *nádeníky Efraima* kromě Iz 28,1.3 ještě v Jdt 6,2. Jde o scénu, kdy Holofernés, rozčilený kvůli tomu, že se mu nepodřizují Izraelité z Betulie a k tomu jistý Amonita Achiór pochybuje o tom, že je možné Izraelity snadno přemoci, osočí řečeného Achióra slovy: „Kdo jsi ty, Achióre a *nádeníci Efraima*, žes mezi námi dnes prorokoval a řekl, abychom neválčili s rodem Izraele? ... (τίς εἶ σύ Αχιωρ καὶ οἱ μισθωτοὶ τοῦ Εφραιμ ὅτι ἐπροφήτευσας ἐν ἡμῖν καθὼς σήμερον καὶ εἶπας τὸ γένος Ἰσραὴλ μὴ πολεμῆσαι...). Zmínka o nádenících „Efraima“ v tomto kontextu může překvapit, následně ve v. 5 je Achiór nazván s notnou dávkou opovržení nádeníkem „amónským“, (snad proto některé minuskulní rukopisy i ve v. 2 místo Efraim uvádějí raději Amonita; Vg zmínku o nádenících ve v. 2 zcela vynechává). Navíc nikde jinde v knize Judit není řeč o *Efraimovi*, vždy o *Izraeli*. Někteří autoři se domnívají, že zmínka o „nádenících Efraima“ je převzatá právě z Iz 28,1.3 (viz „Nota“, in *Bibbia e Oriente* 9 [1967], s. 164). Označení *nádeník* (v Jdt 6,2 i Jdt 6,5) je každopádně pejorativní, týká se toho, kdo je zaprodaný, podmaněný, bídný.

³⁴ Což nevylučuje možnost, že konečná verze hebrejského textu v nepřátelství Efraima a Judy může reflektovat i napjaté vztahy mezi navrátilými Judejci a obyvateli Samaří v poexilním období (toho názoru je BLENKINSOPP, *Isaiah* 1–39, s. 268, když vykládá Iz 11,13).

„Běda, pyšné koruně!“, punc „ilegitimity“. Mohl hebrejský nevokalizovaný, a tedy i dvojnásobný, text považovat za slovo, které se nově naplňuje a lze je – v druhém z jeho možných významů – nově aplikovat na autority v překladatelově vlastní éře. Právě 2. století př. n. l., ve kterém překlad vzniká, je neklidnou dobou intrik a uzurpování moci za úplaty, kupčení s velekněžským úřadem.³⁵ Je přitom zajímavé, že v blízkém 28,7 jsou výslovně kritizováni kněží. A zatímco podle MT se od 28,7 jedná o jinou skupinu, než kterou kritizuje 28,1–6, v převodu LXX míří kritika 28,7 na tutéž skupinu jako 28,1–6.³⁶ Navíc LXX do následného v. 8 vnáší motiv chamtivosti (πλεονεξία), o které v MT řeč není. Využití možnosti převodu *nádeníci* může tedy být překladatelovým pokusem naznačit, že nehodní vůdci, zejména jeruzalémští (vele-)kněží, nemohou natrvalo obstát a čeká je pád z jejich domnělé slávy (v. 1.4) a z jejich marné lživé naděje (v. 15.29).

První z uvedených možností je třeba vyloučit, a to z důvodů, které byly již zmíněny. Druhá a třetí možnost se autorce těchto řádků jeví jako relativně střízlivé a nejvíce se k nim přiklání. Nicméně uznává, že i čtvrtá možnost otvírá perspektivu celkem dobře slučitelnou s tím, co se dá o osobě řeckého překladatele a o jeho záměrech usoudit na základě rozboru některých dalších perikop LXX-Iz (např. kap. 8–9 či 22).³⁷

³⁵ Je doloženo v 2Mak 4,7–8. Dle A. van Kooije mohou být právě události kolem získávání a ztracení úřadu jeruzalémských velekněží v 2. st. př. n. l. reflektovány v LXX-Iz 9,5 („The Septuagint of Isaiah and the Mode of Reading Prophecies in Early Judaism. Some Comments on LXX Isaiah 8–9,“ in *Die Septuaginta – Texte, Kontexte, Lebenswelten. Internationale Fachtagung veranstaltet von Septuaginta Deutsch (LXX.D), Wuppertal 20.–23. Juli 2006*, ed. M. Karrer – W. Kraus, WUNT 219, Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, s. 607–609.611), případně v LXX-Iz 22,15–25 (*Die alten Textzeugen des Jesajabuches: Ein Beitrag zur Textgeschichte des Alten Testaments*, OBO 35, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 56–60).

³⁶ Začátek v. 7 v MT: „A také tito (... תִּטּוֹתֵי) ...“, tj. další skupina; LXX: „Tito totiž (οὗτοι γάρ) ...“. tj. stále ještě předchozí skupina. Nikde jinde není תִּטּוֹת překládáno jako γάρ (srov. TROXEL, *LXX-Isaiah as Translation and Interpretation*, s. 248).

³⁷ Viz pozn. 35. Podobně aktualizující interpretaci začátku kap. 28 s ohledem na nemístné zacházení s velekněžským úřadem, tentokrát ovšem za vlády Heroda Velikého v 1. století př. Kr., vidí VAN DER KOOIJ, *Die alten Textzeugen des Jesajabuches*, s. 167–169, v převodu targumu. Nutno ovšem podotknout, že spíše skepticky se k jeho názoru staví B. D. CHILTON, *The Isaiah Targum: Introduction, Translation, Apparatus and Notes*, The Aramaic Bible 11, Delaware: M. Glazier, 1987, s. 54.

**Why “Hirelings of Ephraim”?
Some Remarks on an Interpretation of Isa 28:1, 3 in LXX**

Keywords: Isaiah; Septuagint; Masoretic Text; Hireling; Drunkard

Abstract: The Masoretic version of Isa 28:1,3 speaks of the “drunkards of Ephraim”, while the Septuagint version mentions the “hirelings of Ephraim”. On the one hand, the difference can be easily explained: unvocalized שכרי אפרים enables a reading here of a word related to שכר (to be drunk) as well as to שכר (to hire). On the other hand, the scholarly discussion seems to ignore a quite surprising fact that the Greek translator decided to choose the less fitting interpretation of שכרי, considering the context of chap. 28. The paper attempts to ponder over possible reasons.

RNDr. Gabriela Ivana Vlková, Th.D.
Katedra biblických věd
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
ivana.vlkova@upol.cz